71.519

Dugonics stílusa

Dr Zsigmond Ferenc

P5. III. 7.

OSZK
Országos Szechényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

71519

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
TANÁRKÉPZŐ INTÉZETÉNEK DOLGOZATAI

ACTA INSTITUTI PAEDAGOGICI COLLEGII DEBRECINIENSIS

Szerkeszti: DR. ZSIGMOND FERENC

KÜLÖNLENYOMAT A 13. SZÁMBÓL.

DUGONICS STÍLUSA

ÍRTA:
DR. ZSIGMOND FERENC

DEBRECEN, 1936.
Dr. BERTÓK LAJOS KIADÁSA.

OSZK

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
TANÁRKÉPZŐ INTÉZETÉNEK DOLGOZATAI

ACTA INSTITUTI PAEDAGOGICI COLLEGII DEBRECINIENSIS

Szerkeszti: DR. ZSIGMOND FERENC

KÜLÖNLENYOMAT A 13. SZÁMBÓL.

DUGONICS STÍLUSA

ÍRTA:
DR. ZSIGMOND FERENC

DEBRECEN, 1936.
Dr. BERTÓK LAJOS KIADÁSA.

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

71519

Nyomta a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat rt., Debrecen.

Kár, hogy Beöthy Zsolt nagyszabású munkája[1] éppen ott szakadt félbe, ahol Dugonics került volna sorra. Máig sincs olyan lélekbe világító, művészi szépségű és igazságú írói arcképünk Dugonicsról, amilyet Beöthy pl. Báróczíról, Bessenyeiről rajzolt. Császár Elemér regénytörténete,[2] mely mintegy a Beöthy művének megszűkített tárgykörű folytatása, csak vázlatos képet adhatott Dugonicsról. Prónai Antal monográfiája[3] szolíd módszerrel készült érdemes munka; összefoglaló jellege és szerkezeti arányai nem engedték egy-egy szempont részletesebb vizsgálatát. Dugonics három drámájának idegen mintáihoz való viszonyát derítette fel Heinrich Gusztáv,[4] egyik regényéét Horváth János,[5] ugyanő Dugonics népiességét is vizsgálta.[6] Barclay hatását kereste Berthóty Ilona.[7] Egy-két nyelvészeti szempontú dolgozat is foglalkozik Dugonicscsal, de ezek közül csak Simai Ödön egyik tanulmánya érdekelheti az irodalomtörténészt, mert stiláris, esztétikai vonatkozásban is véleményt mond Dugonics előadásmódjáról.[8] Legújabban Pintér Jenő módszeres és teljes összefoglaló fejezetén[9] és Bibó István töredékben maradt dolgozatán[10] kívül még két tanulmányról kell tudomást vennünk. Mind a kettő a szellemtörténet modern szempontjai szerint és módszerével készült. Az egyiknek csak egy kis részlete szól Dugonicsról, de éppen az benne az érdekes, ahogy a tanulmány szerzője, Szerb Antal, Dugonics írói jellemét „európai jelenség"-nek, az egykorú nyugati (német) tömeg-irodalom itthoni visszhangjának tünteti fel, beillesztvén őt egy hazai s egy tágabb, nyugateurópai szellemi

---

1 *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* I—II. 1886—87.

2 *A magyar regény története* 1922.

3 *Dugonics András életrajza.* Szeged, 1903.

4 *Kun László* 1885. — *Bátori Mária* 1887. — *Toldi Miklós* 1894. (Mind a három az Olcsó Könyvtárban.)

5 *Dugonics Csereijének forrása.* Egyet. Philol. Közlöny 1907.

6 *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* 1927. 35—42. l.

7 *Dugonics és Barclay* 1909.

8 *Faludi hatása Sándor Istvánra.* Magyar Nyelv 1915. 305—308. l

9 *A magyar irodalom története* IV. köt. 1931.

10 *Dugonics András.* Népünk és Nyelvünk 1932. 155—161., 1933. 155—162. l.

áramlatnak, a preromantikának a sodrába.[11] A másik, nemrég megjelent tanulmányt Baróti Dezső írta;[12] ő Dugonicsban mindenestől a barokk-ízlés képviselőjét látja; a Szerb Antal megállapításait azonban nem tudja, nem is akarja megcáfolni, s ez a furcsa helyzet mindennél meggyőzőbben mutatja, hogy az egymásba átolvadó eszme- és ízlés-irányoknak milyen bonyolódottságával kell számolnia megújhodás-korabeli irodalmunk vizsgálójának. Hogy Dugonics barokk író: igaz; hogy preromantikus író: az is ugyanakkora igazság; sőt bizonyára előbb-utóbb jogaihoz jut az a másik kettővel egyenlő rangú harmadik igazság is, hogy Dugonics művei tele vannak jellegzetes rokokó elemekkel.

Ennyiből is látható, hogy az ilyen irányú vizsgálódás rendkívül tanulságos ugyan, de könnyen szétdarabolja az író osthatatlan énjét. Jó tehát időnként visszatérni az író egyéniségéhez s ennek a megnyilvánulásait keresni az írásművekben. Mi most Dugonics írói egyéniségét stílusán át próbáljuk megfigyelni. Látni fogjuk, mily nagy szerepet játszanak Dugonics stílusában az önmagukért való sallangok, cicomák, s már ez maga is eléggé utal e stílus barokk-rokokó jellegére, — de nem az a célunk, hogy az efféle elemek szellemtörténeti széleskörű összefüggéseit felfejtsük, hanem inkább az érdekel bennünket, hogy Dugonics egyéni adottságai hogyan határozzák meg — az innen-onnan hozzáérkezett hatások ösztönös feldolgozásával — stílusát. Természetes, hogy az ő egyénisége is örökölt és szerzett jellemvonások, sokféle irányból érkezett hatások történeti fejleménye, s szép feladat volna ennek az egyéniséggé való kifejlődésnek széleskörű oki összefüggéseit felkutatni. Mi erre nem vállalkozunk. Megelégszünk annak a ténynek a megállapításával, hogy Dugonics írói egyénisége már első munkája megjelenésekor szinte teljesen készen van s egyforma marad mindvégig.

* *
*

A XVIII. század utolsó negyedében született magyar írásműveknek valami sajátos érdekességet ad az, hogy sok-sok magyar szó jelentése nem volt még kellőképpen tisztázva, nem is lehetett, hiányzott az irodalmi hosszas kipróbáltság. Egyik író ezt, másik amazt gondolta ugyanazon szó tulajdonképpeni értelmének, jelentéstartalma lényegének. Néha csak árnyalati különbségek választották el egymástól egy-egy szó különféle értelmezéseit, de mégis csak különbségek voltak s tisztázásra szorultak, mert a nyugati műveltség beáramlása folytán pár évtized alatt csodálatosan megszaporodott az írók mondani-

---

11 *Magyar preromantika.* Minerva 1929.

12 *Dugonics András és a barokk regény.* Szeged 1934.

valója. E korszak szellemi életének leggazdagabb adattára, Kazinczy levelezése meghatóan érdekes példákat tartalmaz arra vonatkozólag, mennyi magános töprengésbe és mennyi — levélváltás útján kifejtett — nyilvános eszmecserébe került egy-egy fogalomnak magyar szóval való minél pontosabb, minél szabatosabb megjelölése, a finomabb jelentésárnyalatok nyelvi megrögzítése. Az addigi pongyola és nem eléggé tudatos nyelvhasználat a rokonjelentésű szavak ügyében hajlandó volt a mindegy kényelmes álláspontjára helyezkedni, — de Kazinczy kezdettől fogva átérezte a kérdés fontosságát s belekiáltotta kortársai fülébe: „Synonyma non sunt adaequata".[13] Mindig kész volt elvitatkozni olyasmin, hogy a magyarban miként lehet megkülönböztetni egymástól a *Gesang*ot és a *Lied*et, a *chant*ot és *chansonett*et, a *cant*ot és *canzonett*ot.[14] Barátai kérésére szívesen összeállította egy-egy fogalom árnyalatainak magyar elnevezéseit.[15] Felbosszankodott, ha valaki a *repkény* vagy *borostyán* helyett a „patikai és konyhai" szagú *babér* szót említette,[16] ha valaki az *év* helyett a „szenvedhetetlen" *esztendő* szót írta le,[17] stb., stb.

De a „synonymák" egyetlen írónknál sem játszanak olyan túltengő és rikító szerepet, mint Dugonicsnál. Az egy-egy fogalomkört kifejező magyar szók nagy száma a magyar nyelv gazdagságának mutatós bizonyítéka, Dugonics tehát, aki nem tud rajongó szeretet és dicsekvés nélkül gondolni magyar anyanyelvére, minden alkalmat felhasznál arra, hogy szókincsünk gazdagságába belevilágíthasson. A rokonértelmű szók kisebb-nagyobb csoportja nem arra való neki, hogy — mint pl. Kazinczy — kiválassza belőle az adott helyzethez legillőbbet, hanem legtöbbnyire az egész szócsoportot felsorakoztatja egymásután, nem törődve azzal, hogy az ilyen eljárás tudákosnak tűnik fel s unalmassá, sőt néha nevetségessé válik. Gazdag szókincse, melyet tervszerű gyűjtéssel folytonosan gyarapított, bizonyos vonatkozásban veszedelmére vált Dugonicsnak, akiből hiányzott a művészi forma iránti érzék és a lelkiismeretes írói műgond egyaránt. Kazinczy széleskörű tanulmány és hosszas megfontolás árán jut el egy-egy jellegzetes, szabatos szó megtalálásáig, de e fáradságos előmunkálatnak természetesen nincs nyoma magában az eredeti vagy fordított költői mű szövegében, csak levelezéséből vagy elméleti tárgyú írásaiból állapíthatjuk meg, hogy mennyi műhely-forgács tanuskodik a nyelvesztergályozó munka komolyságáról. Ellenben Dugonics a nyelvészkedő kutatás és elmélkedés nyersanyagából úgyszól-

---

13 *Kazinczy levelezése* V. 432.
14 U. o. I. 395.
15 Például u. o. IX. 50.
16 U. o. IV. 137.
17 U. o. VIII. 138.

ván semmit sem selejtez ki, az egész lim-lom megrostálatlanul belekerül a műbe vagy a költői esemény tulajdonképpeni szövegeként, vagy pedig lapalji jegyzetekül. A „tudákosság" Dugonicsnak egyik alapjellemvonása, nem abban az értelemben, amelyet ő próbált adni ennek a szónak, hanem a szó mai értelmében. Tudákosság és naívság elválhatatlanul összeforr egymással ő benne, mint ahogy a kezdetleges ízlésű embereknél gyakran tapasztalható ez a jelenség. S minthogy egykorú olvasóinak nagy többsége szintén ilyen emberekből telt ki, Dugonics írói viselkedése nagyon tetszett, sőt imponált.

Dugonics szinonimákban való tudákos tobzódását megfigyelhetjük pl. a konkrét dolgok neveinél.

> A dombon „imitt-amott" fölemelkődtek a' sűrű bokrok, a' leveles Harasztok, a' tövises berkek. Nem meszsze tőlle az üres ligetek, az alacsony erdők, a' magossabb Szálasok."[18]

Látszik ezen a példán, hogy Dugonics képzeletét nem valóságos szemléleti kép foglalkoztatja, hanem egy tágabb fogalomkör keretébe tartozó rész-fogalmakat igyekszik elsorolni olyan teljességgel, amilyet a rendelkezésére álló rokonértelmű magyar szavak megengednek.

> A Tisza és a Maros összefolyása környékén „csudálatos nagy számmal úszkáltanak ezen üdőben a sok-féle halak: úgy-mint a pettyegetett högyös-órú Söregök; a nagyszájú hal-héjjatlan Harcsák; a piros-szironnyájú kövér Pontyok; a föl-állott órú szálkátlan Ketsegék. Untig elég Dévér, Süllő, Búcó, Márna, Menyhal, Sűgér, Compó, Kárász, Tok, Viza, Cigány-hal. Szám nélkül a Gárda-keszegek; a Kerek-keszegek; a Jász-keszegek; a Tamás-keszegek, a Vörös-szárnyú-keszegek".[19]
>
> „De még a halászatnak külömb-féle nemében-is nagy kedve telhetett a föl-épüléshez közelgető (Árpád) Fejedelemnek. A Tisza közepében (a-mint ez-előtt-is mondám) az Öreghállókat szemlélte. Látta a Pirittyeket ama régi Porgánnál. A hátas Porondok mellett a Kecéket nézte. Itt a Gyér-hállókat; ott a Teszi-vesziket, avvagy a Villi-köket ügyelte. Fő-képpen a Kerítő-hállónak nagyságát, melyel a meg-áradott fojónak szélességét elfogták, csudálta. Az-után: nem-csak a Maty, és Szill érnél, hanem a többi ereknél-is, és meszsze-el-terjedett Tőnyáknál igen víg szemekkel nézte a nappali méteket, az éjtszakai marázsákat, és (midőn a hal ivik) a Szigonyokat. Nagy kedve telhetett a Veiszszel megcsaltt, a Tapogatóval reá-szedett, a maszlaggal meg-tántorított, a métejjel meg-vesztegetett néma halakban. Kivált nagy örömmel nézte a horgázó suhancárokat; a Pendelező Firittyeket; a Rácsázó Fickókat; a Varsázó súttyókat; a Kuttyogtató Legéncséket-is."[20]

---

18 *A szerecsenek* II. 67.
19 *Etelka.* 3. kiad. I. 223.
20 U. o. II. 224.

Ez csak két kikapott példa a száz közül. Az ilyen leírások nem szerves részei egy költői műnek, hanem önmagukért való lajstromok, s a maguk látszólagos szárazságukban, lexikonszerűségükben is figyelemre méltók, sőt többnyire érdekesebbek és értékesebbek, mint az az idegenből átnyomorított eseményes rész, amelybe bele vannak erőltetve. A nagybeteg Árpád fejedelemnek legalább is búváröltözetet kellett volna magára vennie s lemerülnie a Tisza vizébe, hogy meg tudhassa különböztetni egymástól azt a sokféle halfajtát, amelyeknek pontos megfigyelését neki tulajdonítja Dugonics. De nem is az efféle naív túlzás a fontos, hanem az, hogy egy magyar író a XVIII. század végén mily tudatos mohósággal bányássza kifelé a népnyelvnek, sőt a tájnyelvnek kiaknázatlanul heverő szókincsét, s garmadával hord össze olyan néprajzi érdekű elnevezéseket és műszavakul kínálkozó szinonim szókat, amelyeknek kellő értékelésére az egykorú magyar közvélemény még nem is volt illetékes. A költői mű egyöntetűsége és a cselekvény haladása szempontjából az ilyen betétek stílszerűtlenek, de az aprólékos megfigyeléssel dolgozó, részletező, realisztikus magyar előadásmód számára tanulságos iskolává lehettek volna ezek az öncélú leírások.

Az aprólékosan részletező, szinonima-fűzérré kikerekedő leírás aztán lassanként gépies eljárásmóddá válik s klisé-szerű utánnyomásként ismétlődik Dugonics műveiben. A szegedi puszták emlegetésekor érezzük az író szívbeli érdekeltségét; ha talán Árpád fejedelem nem is, de Dugonics minden bizonnyal sokszor elgyönyörködött Szeged vidékének különleges ember- és állatvilágában. Hanem aztán itteni megfigyeléseit henye ismétléssel, néha szószerinti másolatban teszi át más országok területére is.[21]

Némely fogalomkörre vonatkozólag nem kínálkozik ekkora szinonima-tömeg, de olyankor is mindig eszében van a latin közmondás: qui bene distinguit, bene docet. Megmagyarázza, mi a különbség a *kutya* és az *eb* szó használata közt,[22] a *part* és *mart*,[23] a *dal* és *dan* (!),[24] a *tolvaj* és *haramia* közt[25] stb., stb.

Sőt nemcsak a maga nevében magyarázgatja az efféléket, hanem a sajátmaga tudákos hajlamát regényalakjaiba is beleoltja, úri és szolgai rendűekbe egyaránt, s ezek valósággal hajszálhasogató pontosságot fejtenek ki a rokonfogalmak közötti különbségtétel terén.

---

21 V. ö. pl. *Etelka* 3. kiad. II. 226. és *Jólánka* II. 26.
22 *Magyar példabeszédek* I. 47.
23 *Jólánka* I. 427.
24 U. o. I. 610.
25 *A szerecsenek* I. 19.

Gyulafi azt kérdi egy Berti nevű cselédtől: „Mond-meg lelködre: ki lakja e' Kastéjt?" Berti: „Egy Remete. De még nem Szarándok".[26]

Gyulafinak az életét megmentette derék inasa, Pörnyés. Gyulafi hálájánál csak a pedantériája nagyobb, midőn így fejezi ki köszönetét: „Ezért a' hív szolgálatodért (Pörnyés!) mög-érdömlötted azt: hogy soha tégöd' ez-után, vagy Szógámnak, vagy Inasomnak, vagy Lovászomnak ne; hanem mindenkor jó barátomnak, ne csak mondgyalak: hanem tarcsalak-is. — Akár-hová jutunk; te nékem mindenkor Atyámfia lészöl".[27]

Viszont ez a Pörnyés nevű ex-inas egy másik alkalommal így kezdi a gazdájához intézett mondókáját: „Én (Uram!) Jövendölőnek nem mondhatom magamat, se Álomfejtőnek; hanem Álom-mondónak".[28]

Ugyanez a szinonimákkal való folytonos kacérkodás jellemzi Dugonics előadásmódját az elvont fogalmak kifejezésében is. Mintha a szőrszálhasogató skolaszticizmus hagyománya és a XVIII. századvégi racionalizmus okoskodó-fontoskodó józansága jelentkeznék itt egymással karöltve, és sugalmazná az ő ilyesmire amúgy is hajlamos egyéniségét. Regényeinek és színműveinek egy-egy helyéhez értekezésszerű, terjedelmes jegyzeteket biggyeszt Dugonics, s ezekben egy-egy elvont fogalmat boncol szét elemeire, korához képest is meglehetősen naív tudákossággal. Például a *Bátori Mária* c. dráma egyik részletével kapcsolatban (de a kapcsolat nagyon erőltetett) a büszkeség fogalmi körére vonatkozó szinonima-sorozatot állította össze. Hogy a stílszerűtlenkedés el ne maradjon, Dugonics nem a maga fejtegetéseként adja ezt elő, hanem így kezdi:

„Régi Magyaraink a' vélekedéssel valának, hogy...", — tehát Könyves Kálmán korabeli őseink voltak azok, akik sürgős feladatuknak érezték a lelki élet jelenség-árnyalatai közt való minél pontosabb különbségtevést!!

A büszkeségnek hatféle fajtáját különbözteti meg, magyarul és latinul nevezvén meg őket. Ugyane színdarabnak egy másik helyével kapcsolatban a félelem fogalmát nyolcfelé tagolja (*félénkség*, metus, *félelem*, timor, *ijedés*, terror, stb.), s itt három rész-fogalomra (*rettenés, rettegés, szörnyülés*) már nem is tud latin műszót találni. Hangoztatja is önérzetesen, hogy „nincs e' világon semmi, a'mit magyarúl ki ne lehessen mondani, csak észszel és tudománynyal forgolódgyon az ember", s jogosan emeli fel intő szavát: „Vajha a' Bőlcselkedést tudnák azok, kik egy valami nyelvből Magyarra fordítanak valamit". E téren Dugonicsnak kétségtelen érdemei vannak, de mihelyt az ilyen elméleti fejtegetéseket saját „költészetével", regényalakjainak jellemrajzával meri illusztrálni, rögtön szá-

26 *Jólánka* I. 83.
27 U. o. I. 434.
28 U o. I. 454.

nalmas kudarcba, tudákos nagyképűségbe fullad az erőlködése... Ha már bölcsészeti ismeretei voltak, s ha már oly igen kikívánkoztak ezek belőle, mennyivel szerencsésebb lett volna őket kisszerű tárgyra alkalmazva, humoros vagy komikai hatás egészséges eszközévé tenni! Dugonics komolykodó, erőlködő magyarázgatásához képest valóságos felüdülés és esztétikai élvezet számunkra, mikor elolvassuk pl. a Magyar Hírmondó 1792. évfolyamának 432. lapján a következő adomaszerű kis újsághírt:

> Bécsben az ottani török követ egyik tisztje „a' népes uttzákon sokszor meg akadt a' hosszú pipa szárjával", s végre dühösen földhöz vágta a pipát, úgyhogy az darabokra tört. „A'mint fel szokták osztani a' Morális Filosofiában (az erköltsökről böltselkedő Tudományban) a' kevélykedésnek nemeit: egyre azok közzül helyes példa telik a' pipás Török' tselekedetéből."

Irodalmunkra nézve nem kis kár, hogy Dugonics az ilyen jóízű humorista szemlélet- és előadásmódot írói méltóságán alulinak tartotta.

Mint már említettük, Dugonics az elvont fogalmak terén sem csak a maga nevében tesz ilyen aprólékos disztinkciókat; a műveiben szereplő személyeknek is kedves foglalkozásuk ez.

> Gyulafi: „Édös Etelém, édössebb Etelkám, legédösebb Jólánkám..."[29]
>
> Jólánka, Eteléhez: „Ha ezen el-szökésömet hibának, vagy (talán) éppen véteknek tartani akarod; csupán én löhetök ebben mind a' hibás, mind peniglen a' vétkes". Etele, Jólánkához: „Hiba ugyan ez (édös leányom); de bocsátandó, de nem halálos hiba".[30]

Vannak Dugonicsnak olyan szinonimái, hogy olvasásukkor zavarba jutunk s nem mernénk vállalkozni arra, hogy különbséget tegyünk köztük, pedig Dugonics nyilvánvalóan fokozati viszonyba teszi őket egymással.

> „E dolgot Naukráciában látni, nem annyira ritkaság, mint szokatlanság vala."[31]
>
> Gyulafi „reméllené pedig minden bizonnyal: hogy a' Vár' Urának annyi mind embersége, mind emberisége lenne: hogy egy nyomorúlton könyörülni tudna".[32]

Sehol sem feltűnőbb Dugonicsnál a szinonimák halmozása, mint az igékben és igenevekben. Szinte nehezére esik Dugonicsnak a mondatban egy állítmánnyal megelégedni: majdnem mindig a rokonértelmű igék kisebb-nagyobb sorozatát rakja egymás mellé, a fokozatosság vagy másfajta különbség szigorú sorrendjében.

---

29 *Jólánka* II. 457.
30 U. o. II. 552, 556.
31 *A szerecsenek* I. 160.
32 *Jólánka* I 78.

„Csak az apró gyötrelmek szoktanak sírásokra fakadni, de a' darabos keservek csak éppen nyögni, irtózni, és iszonyodni."[33]

„El-hült, el-iszonyodott erre, és szinte kétségbe-is esett a' Szoba-leány."[34]

Vernika: „Istenem ez ám az, a'-mi nagy fájdalommal mind rágja, mind emészti szívemet".[35] („Rág" — „emészt": a táplálkozás mozzanatainak egymásutánisága!)

Termútis „elúnván a hosszú várakozást és még inkább az unalmasabb ülést: elsőben szunnyadozni kezdött, azután békességesen elszenderödött. Végtére: elaludt".[36]

Kibele „elsőben keservesen sírt; osztán pedig zokogott".[37]

Gyulafi: „A nem-vönném, és nem-vöhetném között nagy külömbség vagyon".[38]

„Annak töredékjein a Verebek csiripelni, a Hollók krákogni, a Szarkák csörögni, a füles bagjok huhogni fognak."[39]

Leány: „Sem-mint Szeretőmet halva fekünni lássam; inkább magam hevernék eme sivány homokba". Cserei: „Hever a disznó; a Magyar penig halála után-is nyugszik".[40]

Dugonics szinonima-halmozása nemcsak egyes szavak-fogalmak, hanem egész mondatok-gondolatok terén is megnyilvánul. A régimódi magyar epikai versalak maga is mintegy kezére játszott ebben a tekintetben. Az egyrímű, négysoros alexandrin-strófának néha már az első sora kifejezi a költő tulajdonképpeni mondanivalóját, ilyenkor a többi sor csak henye variációja az elsőnek, mert a költő a versszak kikerekítéséig nem szeret új mondanivalóba kezdeni. Zrínyi, akiről ez a versszak a nevét kapta, még nem tett így, de Gyöngyösi, a Dugonics mestere, már igen.Dugonicsnál még bővebben megtaláljuk a fölösleges mondat-szinonimákat.

A Circére haragvó Ulisses így adja elő visszaemlékezését:

„Szikrázik szemem-is apró pillantással,
Ugrik szemöldököm pofa dagadással,
Mozog ál-kapczám-is záb-fog csikorgással,
Fehérlett habos szám erős tajtékzással...
...Tipodok, tapodok, rázom is fejemet,
Verem a sok asztalt, forgatom szememet..."[41]

Itt Dugonics a harag külső, testi nyilvánulásainak minden kigondolható módját egymás mellé írja, s túlbuzgóságában hazuggá és komikussá válik.

Nincs helyünk több példa számára. Hangsúlyozzuk ismételten, hogy példáinkat a szó szoros értelmében megszázszorozhatnók. Éppen ez adja meg a jelentőségét annak, amit Dugo-

---

33 *Etelka* II. 383.
34 U. o. II. 139.
35 *Az arany pereczek* 343.
36 *A szerecsenek* I. 158.
37 U. o. II. 158.
38 *Jólánka* I. 178.
39 U. o. II. 661.
40 *Cserei* 121.
41 *Ulisses* 111.

nics szinonima-pazarlásáról, mint az ő egyik jellegzetes írói tulajdonságáról megállapítottunk. Ezen a tulajdonságon a szókincs gazdagságát s főként a realizmus szemléletmódjának lépten-nyomon való érvényesülését kell értenünk. Értékes tulajdonság ez, de Dugonicsnál mintegy önmaga ellen fordul, fonák hatásúvá lesz, azaz stílszerűtlenné. Dugonics tárgyválasztásában és előadói magatartásában mindig van valami ünnepélyeskedő jelleg, mintegy a hazafias áhítatnak és a katedrai komolyságnak a vegyülete, — már pedig az ő szeme határozottan realisztikus berendezettségű, s ez az aprólékos megfigyelésre kitűnően alkalmas szemléletmód természetszerűleg sokkal jobban illenék alantasabb tárgykörhöz és derűs vagy éppen komikai hangnemhez. De hiában volt meg Dugonicsban a realista szemléleti hajlam és a hozzávaló nyelvi készség, — hiányzott belőle az igazi művészi teremtő tehetség és bátorság, mely a szónok-hazafi és a „királyi oktató" palástját le merte volna róla regényíráskor kanyarítani... Szinonimáinak özöne — éppen mert mindig nagykomolyan áll elő velük — unalmasakká válnak, holott ha tudatos túlzással, mókázó pazarlással ontaná őket (senki se tudott volna ezen a téren versenyezni vele) szívesen nevetnénk stílusán, még pedig nem az író rovására...

Hiszen mikor egy-egy ilyen mondatot olvasunk:

> A haramiák „kövekkel, dorongokkal, csiga-házakkal, tálakkal, tányérokkal, asztalokkal, asztallábakkal és poharakkal hagyíttták, sujtották, ütötték, harsogták és dögönyözték egymást",[42]

önkéntelenül is magyar Rabelaist kezdünk sejteni Dugonicsban, akiben olyanforma érdekes torzvonások villannak meg, amilyenek a XVI. századi nagy francia írót teszik híressé az ő megszámlálhatatlan szinonimáival, végnélküli szókatalógusaival, az azonos mondatrészek zuhatagával, élceinek vakmerő drasztikumával... De sajnos, Dugonics nincs tisztában a maga tehetségének mivoltával. Az ő etimológiai (!) megállapításait édestestvérekül állíthatnók Rabelais hasonló megjegyzései mellé, — csak az a baj, hogy ezeket a kacagtatóan naív s néha szintén mosdatlan szájú megállapításokat Dugonics egészen komolyaknak szánta. Amilyen szószármaztató

---

[42] *A szerecsenek* I. 422. — Ez a regény latinból van fordítva, de Dugonics idegen nyelvű szövegek átmagyarításakor is szeret „pontosabb", szinonimákban gazdagabb lenni az eredeti szerzőnél. Fordítói eljárására jellemző példa lehet ez a részlet a szóban levő regényből:

Chariclea „vectem removit, et ad ingressum semis fores aperuit". (Heliodori *Aethiopica*. Lugduni 1611. 289.)	Karikléa „az ajtóhoz tántorgott; s'-annak zárját kinyitván, kalatját-is visszataszítván, ki-nézött. Minek-utánna Kalazirist meg-látta; egészlen megnyitotta az ajtót; és őtet be-eresztötte". (*A szerecsenek* II. 48.)

magyarázatokat ad Dugonics a Scytha,[43] Filisteus,[44] Soroksár,[45] Amazon,[46] Riga,[47] Twer,[48] Szarmácia,[49] Balta-tengör,[50] Fínomország,[51] Lápok országa[52] stb. nevekről, azok egészen jók volnának a túláradó kedélyesség játékaiul, odaillenének Rabelais efféle szójátékai közé:

> Gargantua „dist a ses gens: „Je trouve beau ce'. Dont fut depuis apellé ce pays la Beauce".[53]
>
> Mikor Gargantua levizelte a párizsiakat, ezek átkozódva és jajgatva kiabáltak: „Nous son baignés par rys! Dont feut depuis la ville nommée Paris laquelle auparavant on appeloit Leucece..., c'est a dire, en grec, Blanchette, pour les blanches cuisses des dames du dict lieu",[54]

ellenben ízlésbántó stílszerűtlenségek az ősmagyar dicső mult rajongó lelkesedésű emlegetése közben.

Dugonics etimologizáló eljárása mintegy testvérpárja az ő szinonimák gyüjtésében való kedvtelésének: nem egyéb, mint homonimák egymás mellé állítása, s a hasonló hangzás alapján, gyermeteg naívsággal, az értelmi azonosság belemagyarázása: Amazon = ám asszony, Riga = rigó, jobbágy = jobb: adj, stb. — Hogy az egyébként tréfás szójátéknak kitűnően beváló homonim nyelvi jelenséget is néha mily hangulatromboló stílszerűtlenséggel, az esztétikai műérzéknek mily elképesztő hiányával alkalmazza, arra vonatkozólag elég egy példát bemutatnunk:

> Egy holttest mellett, melyet a kedveséének vél, így kiált fel a kétségbeesett (!) Teágenes: „Oh ennek előtte páratlan; de most immár párátlan Szépség!"[55]

Valósággal érthetetlen, hogy' tehette így tönkre Dugonics egy tragikusnak szánt helyzet hangulatát ilyen nyelvi játékkal, amely a beszélő személy lelki állapotával teljesen összeférhetetlen; s hogy a homonimitás komikai csattanója még rikítóbb, még biztosabb hatású legyen, a hasonló hangzású két jelzőt aláhúzza, dőlt betűkkel szedeti! Nincs más magyarázata ennek a stiláris baklövésnek, mint az, hogy Dugonics, amint egymásután tárul fel előtte a magyar nyelvben szunnyadó soksokféle kifejezésbeli lehetőség, annyira el van tőlük ragadtatva, hogy a büszke öröm elfelejteti vele néha a nevetés

---

43 *Etelka* I. 65.
44 U. o. I. 81.
45 U. o. I. 291.
46 U. o. I. 310. — V. ö. u. o. 3. kiad. I. 431.
47 *Jólánka* I 399.
48 U. o. II. 263.
49 U. o. II. 424.
50-52 U. o. I. 358.
53 *Gargantua*. Paris, Garnier frères. I. 47.
54 U. o. I. 49.
55 *A szerecsenek* I. 117.

alkalmát is; egy érdekes, meglepő homonima-pár felfedezése olyan nyelvi szenzáció az ő számára, hogy mielőtt belekerülne a komikai közhasználatba, ő meg akarja tisztelni s legalább egyszer odaülteti az ünnepélyes stílus-elemek rangsorába.

Szerencsére gyakoribbak az olyan példák, amelyek kedvezőbb világot vetnek Dugonics szójátékos hajlamára és tehetségére. A szójáték nem mindig számít nevetésre, néha csak csattanósabbá igyekszik tenni a mondanivalót.

Az Árpád halálán búsuló Hanzárnak, Zoltán fejedelem feleségének „úgy tetszett: mint-ha benne nem érdemes Ipját, hanem érdemesebb Apját vesztette vólna el".[56]

Egy holmi-i gazda így szól Gyulafihoz: „Én azt akkor mög-í g é r t e m néki, és azon í g é m e t bé-is-fogom-tejjesíteni".[57] (Az aláhúzás Dugonicstól való s a szójáték tudatosságát mutatja.)

„A mezőn hálni, de nem halni kévánkozott. Meg-hala mind-az'által a nyomorúlt."[58] (Ezt is nagykomolyan mondja az egyik regényalak, de az olvasó itt már a homonimitásból kicikázó játékosságot érez.)

A rokokó-stílus szellemeskedő módján a szójátékok egész sorozatát lopja bele Dugonics az Odysseia verses magyar fordításába:

A koldusnak látszó Ulisses ráförmed egy szemtelen szolgálóra:

„Orsót, de nem korsót inkább pörgetnétek,
Varva, nem-is marva időt töltenétek,
Ha rugást, nem súgást ezektől vennétek,
Láncot, nem-is táncot most érdemelnétek."[59]

Nem említettük még Dugonics szójátékai közül azt, amelyik leginkább magára vonhatja a mai olvasó figyelmét. A szójáték érdekében Dugonics itt még erőszakosságot is elkövet egyik szavunkon.

A nemeslelkű és nagy tisztességű magyar főpap, Kádár így szól a betegségéből lábadozó Etelkához: „Tudd-meg azt, édös E t e l k á m! hogy a hátra-esés mindenkor veszedelmesebbnek tapasztaltatott az előre-bukásnál. — Észre-vette a tréfát E t e l k a; nézett-is E t e l é r e: ha vallyon megértette-é az enyelgést? De ennek más gondolatja lévén..." stb.[60] (Kádár itt a betegségbe való „visszaesés" veszélyére figyelmezteti Etelkát, de „hátraesést" mond, hogy dévaj mellékjelentést rejthessen szavába.)

Ez a szójáték magában véve nem rossz ötlet, a komikai hatásnak alkalmas eszköze lehetne, még egy főpap mondásaként is,

---

56 *Etelka* I. 276.
57 *Jólánka* I 419.
58 *A gyapjas vitézek* I. 240.
59 *Ulisses* 185.
60 *Etelka* 3. kiad. I. 183.

hiszen nagyon régi korról van szó,[61] de Dugonicsnál az egymás után következő, gyakran homlokegyenest ellentétes hangnemek és jellemvonások kölcsönösen lerontják egymás hatását.

A szinonimák-homonimák túltengő sallangdísze mellett másik, még rikítóbb hatású cicoma-pár is szerepel Dugonics előadásmódján. Az egyik: a közmondások és példabeszédek garmadája. (Ez voltaképpen szintén nem egyéb, mint mondatszinonimák halmozása.) Már kortársai közül is többen megsokallták ezt a szokását, s Szemere Pál arra biztatta Kazinczyt, hogy írjon csúfolódó epigrammát a „proverbium-kórságos" Dugonicsról. Dugonics csakugyan itt sem tudja a helyes mértéket megtartani. Magában véve ez a stílus-fűszer is jogos, és ha helyes ízléssel alkalmazta volna szerzőnk, hatásos írói erényként emlegetné az irodalomtörténet, — de a csak piciny adagokban élvezhető fűszer telemarokkal való szórása elrontja a jó ételt is, próbára teszi a legmagyarabb gyomrot is.

Ezt a kedvtelését is elvi alapon igyekszik igazolni:

„Ezt azért is töttem: hogy Magyarainknak Nap-keleti eredetjöket meg-mutathassam, kik a Példa-beszédekkel örömestebb élnek, mint a Nap-nyúgoti Nemzetek."[62]

Jó hasznát is vehette volna e nemű bő ismereteinek, ha pl. egy-egy tősgyökeres magyarságú regényalakjának egyéni szokásává, szavajárásává, komikai ismertető jelévé tette volna a közmondás-féle szólások sűrű alkalmazását, a „proverbium-kórságot"; ezt a hatáslehetőséget, főként a vígjáték műfajában, ki is aknázták többen már a Dugonics korában is. De Dugonicson ilyen vonatkozásban is erőt vesz a hazafias komolykodás és olyan túlzásra ragadja, amely egyaránt figyelmen kívül hagyja a jóízlés és a lélektani valószínűség szempontját.

Nyilvánvaló, hogy a leg-„napkeletibb" észjárású ember sem szokta a közmondásoknak egész garmadáját egyfolytában belevegyíteni beszédébe, hanem alkalomadtán *egy-egy* ilyen közkeletű kifejezéssel szereti velősebbé, nyomósabbá, szemléletesebbé tenni a megjegyzéseit. Dugonics azonban *gyűjtő* is, és az összegyűlt óriási készletből akaratlanul is tömegével adagolja a szemenszedett népi szólásokat a szereplők szájába, tekintet nélkül ezeknek nemére, korára, fajára, társadalmi rangjára.

Etelka, az eszményi tökéletességű kisasszony így oktatja kis öccsét:

---

61 Dugonics szerint még a XVIII. században élt Bíró Márton veszprémi püspöknek is ilyen „kedves szava' járattya" volt: „Éllyünk mi ketten, kurv' annya a' harmadiknak." *Magyar példabeszédek* II. 193.

62 *Följegyzései* (Olcsó Kvt.) 42.

„Jól észre vedd: kivel, és miket beszélleszsz. A' szél ellen ne p... lly, mert magadat vizelled-le. Addig-is nyútózz, még a' lepled ér. Végtére: tanully tinó, ökör lesz belőlled."[63]

Még furcsább, hogy Schelmajer, ez az idegenből közénk tolakodott gazember már nem is csak tudja, hanem *hadarja* (!) a magyar velős mondások sorozatát, mikor gőgösen rárivall két erdélyi magyar parasztra:

„Elég szavad, de kevés savad. Mondgyák a' Magyarok, igaz-is: az alma nem meszsze esik Fájától. Kinek apraja Tolvaj: Magzattya-is lopó. A' macskák, még kis korokban-is, egérrel álmodoznak. — Ezeket el-hadarván a' Titkos, környül-nézte a' Piacznak minden szög-lukait..."[64]

Dugonics stílusának másik feltűnő, magyarkodó cicomája: a tájszólási jelleg. Csak nagyfokú naívság tehette Dugonicsot olyan merésszé, hogy egy vidéknek, Szeged környékének nyelvjárásában írja meg minden munkáját s ezzel az eljárásmódjával még tüntetően dicsekedjék is, — olyan időszakban, amikor Kazinczy az egész nemzedék legfőbb feladatául az egységes magyar irodalmi nyelv kiképzését tűzte ki.

A tájszólások a költői hatásnak szintén jogos és sikeres eszköze lehetnek. Tipikus vidéki alakok rajzában kínálva-kínálkozik a tájszólásos beszéd, mint a jellemzés egyik ügyes módja. Az időbeli messzeség éreztetésében is hozzáfolyamodhatik az író a nyelvjárásos beszéltetés műfogásához, mert a tájnyelv mintegy az irodalomelőttiségnek a képviselője. Dugonics mindezt meg is teszi, s gyakran már-már kezdenének is mutatkozni ennek az eljárásmódnak az esztétikai előnyös eredményei egy-egy részlet illúzió-keltő hatásosságában, — de aztán írónk itt is hamarosan és menthetetlenül kudarcba fullasztja saját sikerét, mert a céltudatos művészi jellemző eljárás magaslatáról leszáll a tájszólásos beszédű naív, korlátolt regényalakok színvonalára, mikor egy szűk vidéki terület népi rétegének látókörét teszi magáévá, s annak helyi jellegű nyelvi megnyilatkozásmódját alkalmazza olyankor is, midőn a maga nevében beszél; sőt elméleti fejtegetésekbe is mer bocsátkozni, noha még laikus mérték szerint is elmaradott és helytelen az álláspontja... Ha már annyira szerette szülőföldjének nyelvjárását, hogy fölibe igyekezett helyezni azt minden más tájszólásnak, akkor is a regényalakok valamelyikébe kellett volna beletárgyiasítania ezt az egyébként tiszteletreméltó alanyi meggyőződést, — olyanformán, mint pl. Gvadányi tette a maga világnézeti szócsövévé a peleskei nótáriust. Dugonicsnak azonban kevesebb a műérzéke és több a lokálpatriótai heve, semhogy így tudott volna cselekedni. E helyett lapalji jegyzetekben a torzító gúny fegyverével támad

---

63 *Etelka* I. 40.

64 *Az arany pereczek* 16.

a más véleményűek ellen, s zavarba ejti a nyelvi kérdések iránt érdeklődő egykorú olvasókat. Figyeljük meg egy példán Dugonics érvelésének elfogult ravaszságát, célzatos túlzását:

„Én az üdőt üdőnek, nem pedig (a' mostaniakkal) időnek mondom. Ezt a' valóságos Magyar ejtést (üdő) nem régen idézték-meg a' Cudarok, kik (mivel az ő nyelvük a mi nyelvünktől nagyon különbözik) szinte ökrődnek: ha valami magyar szóban ö vagy ü-betűket látnak... Nagyon csudálkozom a' Cudarokon: miként lehetett az: hogy az üdőt meg-idézhették, oly kegyesen bántak pedig a' tüdő szóval: hogy ezt mindeddig meg-nem-tidézték... Midőn a' Tisza-mellékiek így szóllanak: Ez a' gyönyörű becsűletös embör ide röndöltetött; oly ékesen ejtik az ö-ü-bötűket: hogy arrúl a' Cudarok nem-is álmodozhatnak", s el akarják hitetni velünk, hogy „így kellessék mind írni, mind kimondani: ez a' genyerí becsiletes ember ide rendeltetett...[65]

Természetes, hogy ez az inkább ízlésen és szokáson, mintsem komoly meggondoláson alapuló álláspont semmivel sem jogosabb, mint — az ellentéte. Földi János pl. homlokegyenest ellenkező véleményen van:

„Sokkal illetlenebb hang is az ő, mint az e és rettent annak olly iszonyú sokasága, mint a mennyit akarnának béhozni azon ős, űs üdős szóejtést (dialectust) kedvellők... Az ű-t szaporítsuk e az üdős szóejtés szerént? Ennél rútabb hangunk nintsen..."[66]

Mennyire felülről néz le erre a két szélsőség közötti vitára s mily helyes műérzékkel hidalja át őket Kazinczy:

„Hogy a' tempus idő legyen, nem üdő, nem bánom; még inkább nem, hogy mind a' két alakját megtartsa... Az ü archaisszál, 's használ néhol..."[67]

Berzsenyi éppolyan elfogult a dunántúli nyelvjárás szeretetében, mint Dugonics a Szeged-vidéki tiszai nyelvjárásában,

„A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, hol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki üresség-nél"[68] —

írja egyik levelében, — de eszébe sem jut, hogy költeményeiben, vagy akár csak prózai írásaiban is, néhány tájszón kívül, a dunántúli nyelvjárás különlegességeit, pl. a falusi nép magánhangzó-kiejtésmódját bebocsássa; az ilyesmitől megóvta egészséges művészi ösztöne. Dugonics stílusán a művészi színezés és szárnyalás szempontjából végzetesen nagy teher ez a makacs, bár egyáltalán nem pontos ö-ző kiejtésmód... Péczeli József stílusa ellen az volt a Kazinczy kifogása, hogy „víz ízű, mellyen semmi aroma szag nints", — a Dugonicsét pedig első

65 *Jólánka* I. 38.
66 *Kazinczy Lev.* II. 238.
67 U. o. XXI. 238.
68 U. o. VIII. 326.

sorban bizonyára a túlságosan erős, orrfacsaró népi „aroma szag" miatt érezte ellenszenvesnek. Csak még kellemetlenebbé teszi ezt a tüntető nyelvi magyarkodást az a groteszk ellentét, amelyet vele szemben a meglehetősen gyakori idegenszerűségek jelentenek, főként a kacskaringós körmondatok, továbbá a latinizmusnak az a szörnyszülött példája, amely szinte megmagyarázhatatlan volna számunkra, ha nem ismernők Dugonics egyik legfőbb jellemvonását: a tudákosságot. Ez a rikító magyartalanság abban nyilvánul, hogy Dugonics a szenvedő igeragozást, mely egyébként is régen kiavult a magyar köznyelvből, és a consecutio temporum kívánta praet. imp. coniunctivi-t még a nominativus cum infinitivós és subiectum praedicativumos latin mondatképzéssel kombinálta:

> A jövevény lovasok „ezrek közűl ki-válogattattaknak, és valami Országos dolgoknak el-intézésekre ide-küldettetteknek lenni láttszattatnának".[69]

Dugonics stílusának az eddig említetteknél általánosabb jelentőségű és mélyebb következményekkel járó, jellegzetes vonása: purizmusa. Szembetűnő az a buzgalma, hogy ne szoruljon idegen szavakra. Nemcsak a matematika körébe tartozó görög-latin műszavakat fordította magyarra, hanem fogalmi világunk egész területén az önellátás elvének lehetőségét és szükségességét hirdette s mindent magyar szóval igyekezett kifejezni. Nagy jelentőségű álláspont volt ez abban a korban, midőn a nyugat felől hozzánk özönlő, rohamos eszmei gazdagodás a magyar írókat rendkívül nehéz feladat elé állította s a tolmácsolás mikéntjét irodalmi alapkérdéssé avatta. A Dugonics gyártotta magyar szavak elég nagy hányada életképtelennek bizonyult, de sok olyan is van köztük, melyek ma már nélkülözhetetlenek mindnyájunkra nézve.

Igaz, hogy ezek az újonnan csinált szók, még mikor a képzésmód szempontjából elfogadhatók is, akkor sem illenek bele a történeti regény szövegébe, a helytelenül, ötletszerűen képzettek pedig a mai olvasóra komikus hatást tesznek. Az ezerévelőttiség illúziójából rögtön kizökkent bennünket az ilyen kölcsönös üdvözlésmód:

> „Inas: Isten jó nap Uracs! — Cserei: Fogadgy Isten Legéncs."[70]

A *lovanc, írász* stb. bizony stílszerűtlen szavak.

Purizmusa azonban csak a szókincs terén érvényesült, a szólások, a mondatszerkesztés és mondatfűzés terén sok idegenszerűség betolakodott Dugonics stílusába. Egy másik fogyatkozása is van, de ez minden purista eljárásnak elmaradhatatlan következménye: az idegen szavakat a sikeres fordí-

---

69 *Etelka* II. 218.
70 *Cserei* 48.

tás fogalmilag hiánytalanul pótolhatja, a hozzájuk fűződő hangulati elemek azonban néha a leggondosabb fordítás esetén is többé-kevésbbé veszendőbe mennek vagy pedig meghamisítódnak. Kazinczy finom műérzéke tisztában volt vele, hogy egy-egy idegen szó helyzeti értéke milyen fontos lehet, Dugonics hazafias nyelvmámora nem tudta ezt a szempontot méltányolni.

Terjedelmes elbeszélő műveiben Dugonics többnyire az antik görög(-latin) mondavilágból választotta a tárgyat s ókori költői feldolgozások alapján rótta össze magyar munkává. A rómaiak történetét külön könyvben is megírta s itt lelkismeretesen lefordította magyarra azokat a szókat is, amelyeket világszerte latin alakjukban, lefordítás nélkül vett át minden modern nyelv. Némelyikre Dugonics maga csinál új (és rendszerint nem valami szerencsés) magyar szót, pl. *toga* = hosszács, *sagum* = kurtács; ezt a két szót aztán — latin mintára — átvitt értelemben is alkalmazza:

„Diadalmas Rákoczi Sigmond (Pannoniának mind Hosszácsban, mind Kurtácsban oszlopa)..." (azaz körülbelül = mind békében, mind háborúban).[71]

Az ilyesmiről már a kortársak is alig tudták kitalálni, mi az értelme; ahogy keletkezett, éppúgy nyoma is veszett. Nem ilyen egyszerű az eset akkor, midőn a latin tárgynevek helyébe közkeletű magyar szókat tesz. Nézzük pl. a ruházatra vonatkozó latin elnevezéseket: *tunica* = dolmán, *laena* = guba, *poenula* = köpönyeg, *scortea* = bunda, stb. Dugonics itt elemében van: megmutathatja, hogy a szinonimák terén a magyar nyelv felveheti a versenyt a latinnal. De nyilvánvaló, hogy a dolmán, guba, bunda stb. szók másforma hangulati és képzettársító folyamatokat keltenek bennünk, mint a *tunica* vagy a *laena*.

Ez a szempont a lelkét-lényegét érinti az olyan irodalmi munkásságnak, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint fordítás vagy átdolgozás. A fordítónak vajjon csak a nyelvtani érthetőség akadályait kell-e elhárítania a magyar olvasók elől, vagy pedig azon igyekeznie, hogy a magyar olvasóközönség minél közelebb állónak érezze a maga ízléséhez és képzetvilágához az idegen mű tartalmát és szellemét? Olyan kérdés, melyre végleges feleletet adni valószínűleg sohasem lehet, mert a fordítónak más-más cél lebeghet a szeme előtt. — Kazinczy így állítja szembe egymással a kétféle fordítói módszert s foglal állást az egyik mellett, P. Horváth Ádámhoz írt levelében:

„Ezek a te . . . embereid úgy szeretik a fordítást, ha . . . a magyar a francia Irót mentébe, dolmányba, általkötött veres paszomántos nadrágba öltözteti: de . . . én . . .

---

71 *Szittyiai történetek* 51.

úgy, ha a görög, deák, német író magyarra fordítva is görög, deák, francia, német marad, bár magyar szóval él."[72]

Dugonics a kétféle mód közül az elsőt választotta mindjárt írói pályája kezdetén, Homeros tolmácsolásával. A *Trója veszedelme* (1774) még nagyon korcs munka; prózai részek váltakoznak benne verses résszel, tudákos magyarázgatás költői előadásmóddal, homerosi és vergiliusi elemek ovidiusi és higinusi pótlékokkal. Másik e nemű munkája, az *Ulisses* (1780) azonban már figyelemreméltó alkotás. Ötnegyed évszázaddal később jelent meg Baksay Sándor Iliász-fordítása; művészi színvonal tekintetében óriási különbség van a két Homeros-fordítás között, de az őket elválasztó időtávolság is nagy, közöttük fekszik az egész XIX. század, úgyhogy ez a kétféle nagy távolság mintegy kiegyenlíti egymást, s Dugonics és Baksay egymás mellé kerülnek, mint egy testvéri vállalkozás részesei; a magyar Homeros-fordítás terén mindmáig az ő művük a két legérdekesebb költői teljesítmény.[73] Dugonics műfordítói módszere ötnegyedszáz esztendő mulva is merésznek minősíttetik s lényegében ugyanaz a kifogás hangzik el a filológus-kritikusok részéről Baksay ellen, amit Kazinczy hangoztatott volt fentebb idézett nyilatkozatában.

E két Homeros-fordítás ugyanabban a versformában készült; a Gyöngyösi-tanítvány és az Arany-tanítvány egyaránt a rímes alexandrinusokból álló strófákat alkalmazza, amaz négy, emez két sort rímeltet össze. Már a versformától is lényegesen függ az egész fordítás hangulati, tehát esztétikai hatása. De a részletekben a szavak és szólások hordozzák a mű szellemét, hangulatát, stílusát. Egy-egy rosszul alkalmazott szó, szólásmód vagy beszédfordulat kellemetlen zökkenőt okozhat, megzavarhatja a hangulat egységét, — de az is természetes, hogy ugyanazt a szót, szólást vagy fordulatot az egyik olvasó jónak, stílszerűnek, a másik helytelennek érezheti a maga egyéni ízlése és szempontja szerint.

A hajótörésből megmenekült Ulissesnek

„Bugyorog a sós víz orra két lukából,
Nem különben hánnya veti a gyomrából.
Facsarja, mint lehet, de azt is naggyából,
Nem volt már ereje, inge, s gatyájából...[74]

Az eredeti szöveg szerint Odysseus meztelenül vetődik ki a faiákok szigetére, s úgy kénytelen odalépni a királyleányhoz. E homerosi részlet gyöngéd, naív szépségének zavartalan élvezéséhez bele kell élni magunkat a többévezredes multba s a délvidéki, szigetlakó görög nép lelki világába, amely a mezte-

---

[72] *Kazinczy Lev.* XIV. 203.

[73] Dugonics Odysseia-fordításának elismerő méltatását lásd Bibó István tanulmányában. Népünk és Nyelvünk. 1933. 155—162.

[74] *Ulisses* 60.

len emberi testre talán más szemmel tudott nézni, mint pl. a XVIII. század végének északibb olvasóközönsége. Dugonics ízlésében egy fokon állott kortársainak s honfitársainak túlnyomó többségével s a homerosi idillt átalakítja az egykorú magyar társadalom átlagának elképzelése szerint. Kazinczy műremekeken nevelt szépérzéke fínom méltánylással tudhatta élvezni a szóban forgó homerosi részlet esztétikumát, s bizonyára nyárspolgári avatatlanságnak minősítette volna Odysseusnak bárminő módon való felöltöztetését,[75] — a *gatya* szó pedig aligha földhöz nem vágatta vele Dugonics könyvét... Tagadhatatlan, hogy Ithaka királya helyett mintha inkább egy magyar bátyámurammal volna dolgunk Dugonics fordításának idézett soraiban, — de az is bizonyos, hogy Kazinczy — ha rászánta volna magát Homeros eposzának verses (bizonyára hexameteres) lefordítására — legalább is ugyanakkora túlzásba tévedt volna (ellenkező ízlésirányban), mint Dugonics, és ma sokhelyt ugyanúgy megmosolyogtatna akarata ellenére bennünket. A Múza-, Párisz-féle kiejtéssel s egyéb finomkodó „selypítésekkel" éppen nem sikerült volna megéreztetni az egykorú magyar olvasók többségével a homerosi költemény időn, fajon, környezeten túlemelkedő, örökemberi, primitív, naív szépségeit. Dugonics gyakran közel tudja hozni olvasóihoz Ulissest; kár, hogy néha velük egészen egy színvonalra rántja le.

A szóban forgó részletből idézek még két sort. A tutajon hazafelé igyekvő Ulisses

„El se végzé szavát, csak végét folytatta,
Midőn egy darab hab szörnyen pofon csapta..."[76]

A *pofa, pofon* szót Dugonics korában még nem választotta el olyan éles határvonal az *arc, orca* szótól, mint manapság, — de már megkezdődött az értékbeli, hangulati elkülönülés. Kazinczy magánlevélben a saját testvérére vonatkoztatva is alkalmazza a *pofa* szót a legkomolyabb hangulat szolgálatában,[77] Gessner-fordításában a pásztor-ifjúval a *pofa* szót mondatja, de ugyanabban a sorban a maga nevében már

---

[75] Az eposzi hősöket holmi alsóruha-darabok emlegetése bizalmas, vagy éppen komikus közelségbe szállítja le hozzánk. Ami Dugonicsnál stílszerűtlen és hangulatzavaró, annál helyénvalóbb és célravezetőbb pl. Blumauer Aeneis-travesztiájában (I. könyv, 23. vszak.).

„Die Helden kamen hier an's Land,
Wie die getäuften Mäuse.
— — — — — — — —
Sie taten hier, als wie zu Haus;
Sie zogen ihre Hemden aus
Und hingen sie zum Feuer."

[76] *Ulisses* 58.

[77] *Kazinczy Lev.* V. 101.

ortzának nevezi ugyanazt.[78] Dugonics is ismeri és alkalmazza az ide vonatkozó szinonimákat, de ő még nem érzi a *pofa* szót olyan nyers, durva jelentésűnek, s érdekesen kombinálja finomabb szótársaival:[79]

A szolgák a Karikléa „kiráj-kis-aszszoni gyönge arcúlatját rútúl meg-pofozván..."[80] (Úgy látszik, a királyleánynak „arculata" van, de a durva, gonosz szolgák csak „pofozni" tudnak.)

Dugonics általában egy fokkal nyersebb, alantasabb, vaskosabb szót vagy szólást alkalmaz, mint a korabeli jobb ízlésű írók. Nincs elég terünk annak részletes bizonyítására, hogy pl. az *alszik* ige helyett néhol következetesen *hortyogot*,[81] a *botorkál, vonszolja magát* helyett *csámpáskodik*ot,[82] az *ikrek* helyett *egy-hasi magzatokat*[83] ír, hogy pl. a Laokoontól figyelmeztetett trójai nép töprengő bizonytalanságát így fejezi ki: „nem tudgya hol viszket",[84] vagy a szörnyen gyötrődő Eteléről azt mondja: „nem győzte tovább czérnával" és elájult,[85] a *Trója veszedelmé*ben mindig Ulisses „csavargás"-át emlegeti, stb., stb. Vagyis a komoly és a nevetséges hangulati hátterű szók és szólások valami groteszk vegyülékké társulnak, amely legtöbbnyire bántóan hat ránk, néha azonban van valami sajátságos varázsa, olyankor t. i., mikor magának a tárgynak a természetében már mintegy adva van a groteszk elem.

Ebben a vonatkozásban egy olyan példára hivatkozhatunk, amely kimagaslik Dugonics írói munkásságából. Herkules arcképe ez a *Gyapjas vitézek* c. regényében. Kár, hogy a Dugonicsról szóló irodalomban nincs nyoma, hogy miféle munka volt ide vonatkozólag írónk közvetlen forrása. „Már ide, már amoda kellett futkosnom: hogy a mesékre építtetett valóságos történetet, mint valami el-hányott-vetett fótokat, össze-kerresgessem, és össze-tűzhessem. Nem kevés fáradságom után öszsze-aggattam mindeneket", — mondja Dugonics a regény előszavában. Lehetetlen is feltenni róla, hogy közvetlen minta nélkül ilyen élő alakot tudott volna rajzolni. De se Apollonius Rhodius *Argonauticája*, se C. Valerius Flaccus

---

78 *Geszner Idylliumi* 254.

79 V. ö.

„Szép deli emberség, 's jámborság lészen ha benned,
Ortza pirúlástól ment lesz örökre pofád.
Nagy János: *Udvari Kátó*. 1790. 54. l.

80 *A szerecsenek* II. 227.

81 *Trója veszedelme* 142. — *Ulisses* (az I. rész utolsó sora.) — *A szerecsenek* I. 50.

82 *Trója veszedelme* 160.

83 *A gyapjas vitézek* I. 68. stb.

84 *Trója veszedelme* 94.

85 *Etelka* I. 324.

hasonló című munkája nem lehetett ez a minta, mert Herkules mind a két eposzban komoly, tiszteletet parancsoló jellem, a hősök hőse. — A Herkules-mondakörnek azonban kifejlődött egy — hogy úgy mondjuk — parodisztikus változata is, amely az eszményi célokért küzdő, emberfeletti erejű hőst korlátolt eszű, roppant étvágyú, goromba modorú, esetlen vasgyúróvá torzította.

Dugonics a mondák méltóságos hőseiből és hősnőiből is vaskos, tenyeres-talpas, durva beszédű torzalakokat csinál akaratlanul, írói egyéniségének zsarnoki makacsságú ösztönét követve, s a tervezett hatásnak ellenkezőjét éri el. Most egyszer azonban, Herkules rajzában olyan feladat jutott számára, ahol sajátos írói hajlama igzán elemében érezhette magát, ahol veleszületett gyarlósága és egyoldalúsága mintegy erénnyé válik.

Az argonauták — meséli Dugonics — egy iszonyú vadkanra vadásztak s a félelmes állat már meg is ölte egyikőjüket. Herkules ekkor „maga bajnoki vitézségéről megemlékezvén, minden fegyver nélkül neki esett a' Vadnak; és, a'mit legelsőben kézre vehetett, mind-a'-kettővel megragadta farkát. Eme' nagy veszedelmét meg-érezvén a' Vadkan, magát az elszaladásra tökéllette, mellyből viszszahúzattatván: farkáról meg-feletkezett, és Herkulesnek kezeiben hagyta... Nem tudta Herkules, mit csinállyon mérgében. Jobbjában tartotta a farkat, és epéssen kaczagott..."[86] Egy másik kalandját Herkules maga beszéli el Dugonics regényében. A roppant erejű hős elhatározta, hogy Hezione kisasszonyt kiszabadítja a falánk cethal hatalmából. Minthogy lándzsájával nem tudott komoly sebet ejteni a cethal bőrén, merész tettre szánta el magát: beugrott a cethal szájába, onnan behatolt a gyomrába. „Egygyik hurkájából a' másikba (valamint a' Háznak egy emelettyéből a' másikba) nagy tágassan sétáltam." A cethal háromszor akarta kivetni magából „mind-a'-két lukon" Herkulest, de ő keresztbefeszített lándzsájával megakadályozta ezt. Mikor aztán a cethal megdöglött, Herkules azon módon, ahogy volt, büdös ruhájában társaihoz sietett, akik éppen vacsoráztak. Letette sisakját, hát íme, egészen kopasz a feje: a cethal belének sártartalmától lepárlott minden hajaszála. Társai nevetésén bosszankodva s az éhségtől türelmetlenül, ennivalót követelt, s csak miután jól megtömte a gyomrát, akkor kerített sort eme kifakadásra: „Az Isten verje meg ama' Czethalat. Csak kicsinbe múlt-el, hogy meg-nem-emésztett."[87] (Ritka eset, hogy regényben a „megemészt" ige ennyire szószerinti, hogy úgy mondjuk: v e g y t a n i értelemmel szerepeljen!) Herkules ki nem állhatta az amazonokat, akik nő létükre férfias, sőt katonás életmódot folytattak. Rájok rivallt s mindjárt kaszabolni is kezdte őket irtózatos kardjával, míg csak Józon kérlelni nem kezdte: „Hadd-el, kedves Herkulesem, e' gyenge teremtéseket". Herkules kissé lecsillapodott ugyan,

---

86 *A gyapjas vitézek* I. 114. — Egy-egy ilyen részlet jól megérteti velünk, hogy Toldy Ferenc az Ilosvai széphistóriájában ránk maradt Toldi-mondát miért rokonította a Herakles-mondákkal.

87 U. o. I. 300.

de továbbra is megmaradt az a véleménye, hogy „mihelyst azon fel-fegyverkezett fél asszonyokat, és fél embereket látná, tüstént fel-emeledne gyomra..."[88] Az ilyen embertől méltán ijedeztek saját társai is; Tézeus pedig, aki a vetélytársat is látta benne, dühös gyűlöletet és utálatot érzett iránta; ha nem volt jelen Herkules, olyankor Tézeus nem győzte szidalmazni, ostoba barom-embernek, haramiának mondogatta, aki mindnyájuk ennivalóját felzabálja..."[89]

A groteszk, sőt drasztikus elem itt hozzátartozik a téma lényegéhez, ezért itt igazi sikert ért el Dugonics, aki különben tréfálkozásaiban olyankor is túl szokta lépni az illendőség határát, mikor nem volna szabad azt cselekedni. Egy egykorú feljegyzés szerint egy ebéden Dugonics „a kecskeméti pusztákon hangzó szavával nyájaskodni akarván és ahhoz nem értvén, illetlenkedett".[90] E megjegyzés bizonyára találó, ha a szegedi alföldi környezetet összetéveszti is a kecskemétivel.

Dugonics nem volt tisztában tehetsége természetével. Ha csak valamennyire is tisztában lett volna vele, akkor nem vállalkozott volna pl. Voltaire regényének, a *Zadig*nak átmagyarítására. Ulisses és Herkules alakja is megsínylette volna, ha Dugonics áthelyezte volna őket „magyar" viszonyok közé; a hozzájuk nem illő környezet ügyetlen invenciója elnyomorította volna a görög mesevilág életteljes teremtményeit. Voltaire éleshegyű vívótőre meg éppen nem való a Dugonics bunkósbothoz szokott kezébe; az eredeti szöveg csípős gúnyolódása, ártatlan mezbe öltöztetett malíciája, felvilágosodott hitetlensége, játszi orientálizmusa, szellemes stílművészete — csupa olyasmi, amivel Dugonics nem tudott mit csinálni; az eredmény: a stílszerűtlenség netovábbja. — Sallustius fordítására se termett rá Dugonics. Neki sejtelme sem volt arról, hogy egy olyan író művészi igazságú fordításához, mint Sallustius, a tudásnak, ízlésnek és ihletnek mily komoly szövetkezése szükséges. Az ilyen magasrendű vállalkozásnak elévülhetetlen komolyságú példája Kazinczy Sallustius-fordítása, melyet ő a maga „Lieblingsarbeit"-jának nevez,[91] újra meg újra átdolgozza, a francia, német, olasz fordításokkal összehasonlítja, bámulatosan fínom elmélyedésről tanuskodó tanulmányt ír hozzá bevezetésül. Dugonics számára nem léteztek ilyen problémák. (Catilina-fordítása egyébként kéziratban maradt).

Dugonics némely munkájáról nem tudjuk bebizonyítani, hogy fordítások vagy hevenyészett átdolgozások. De így is nyilvánvaló, hogy nem eredeti munkák ezek, mert a bennük

---

88 U. o. I. 428.

89 U. o I. 315.

90 Ferenczy József kiadatlan naplójából idézi Prónai Antal. *Dugonics A. életr.* 191.

91 *Kazinczy Lev.* XVII. 131.

szereplő személyek jellemétől igen gyakran semmi nem állhatna távolabb, mint az a stílus, amelyen beszélteti őket írónk. Az Etelka c. regény sujtásos magyar párbeszédei, közmondás-kacskaringói is azért olyan fonák hatásúak, mert álmagyarok szájából hangzanak, a jellemek és helyzetek silány idegen munkákból vannak megtévesztő nemzeti feliratokkal hozzánk átkényszerítve.

Dugonics tehetsége és bátorsága nem terjedt odáig, hogy alakjait és történeteit eredeti megfigyelésekből sarjassza ki. Pedig öröme telt a körülötte hullámzó életjelenségek megfigyelésében; de a művészi szintézishez nem volt kellő ereje, s kész mintákat itthon nem találhatott. Kitűnő emlékképek raktározódhattak el lelkében pl. az alföldi város és mezei magyar élet típusairól, polgárokról, kereskedőkről, földmívesekről, cigányokról, koldusokról stb., s pl. a német kalandorregény módszerével hatásos sorozatokban vonultathatta volna el őket a magyar olvasók előtt, — de ehhez is több alkotó és alakító képesség kellett volna, mint amennyivel Dugonics rendelkezett. Tehetségének nyelvi, stiláris oldala azonban elég lett volna ahhoz, hogy egy realista-humorista író szépen boldoguljon vele.

Különösen metaforás kifejezései között vannak szebbnélszebb példák, egyszerre tősgyökeres magyarságúak és művészi, költői sikerűek. Éppen kiszakított idézetekként érvényesülnek legjobban, t. i. így nem zavarja hatásukat a heterogén hangulati elemek szomszédságának folytonosan ólálkodó veszélye. Vannak Dugonics metaforás kifejezései közt nyersek, sőt drasztikusok is, de talpraesettségüket ilyenkor is el kell ismernünk.

> Etelka: „Hála Istennek! Midőn Rókát (azt az epeembört) a gyomorból ki-hántam, mintha újra születettem vóna...“[92] (Két lappal később az „epe-embör“ helyett „Üröm embör“-t mond.)
>
> Gyárfás, Akós fejedelemhez, mikor kitudódott a Schelmajer gonoszsága: „Aha öcsém! ki-kopott tehát Schelmajered-is a' hóból?“[93] (Félig kimondott drasztikus hasonlat. A népi közmondások közt ma is él, s Dugonics szerencsére nem a maga nevében alkalmazza, hanem egy szókimondó regényalakjával mondatja.)

De az érzékletes szemléletmódon alapuló, átviteles beszédmódnak finomabb, ízlésesebb példái is bőven vannak írónk műveiben; hely szűke miatt csak egyet-kettőt közölhetünk mutatóba:

> Etelkának „hírtelen feléje csapott a Szerelem lángja. Nem is sokára a küszködő indúlatok megtámadták az orcát. Fehér színének lilioma is merő piros rózsába öltözött“.[94]

---

92 *Etelka* 3. kiad. II. 23.
93 *Az arany pereczek* 3. kiad. 290.
94 *Etelka* I. 59.

Zalánfi „oldalaslag-lopogató" szemekkel csudálta a szép magyar szűzeket. „Meg-dongta őket, valamint a Darázs a megérött gyümölcsöket."[95] — Zalánfi szerelmes Etelkába. „Minden gondolattyait Etelkának kellemességeibe mártotta."[96]

„Hova-tovább: annál inkább meg-értek benne az el-boronáltt szív-fájások, és (nem sok üdő múlva) ki-is-csiráztak".[97]

Az ájult leány kezdett magához térni: „halavány orcáját (mint valami őr) mög-kerűlgette a' vér".[98]

Az ilyen szép kifejezések akkor is jelentékeny stiláris érdemül tekintendők, ha talán idegen szövegforrásból merítette Dugonics. De igen gyakran éppen ezek a sikerült metaforák-hasonlatok hiányzanak az idegen szövegmintából, tehát bizonyára a magyar átdolgozó eredeti hozzátételei. Figyeljük meg pl. Heliodoros Aithiopikájának következő részletét, a mintául szolgáló latin szövegben és Dugonics magyar tolmácsolásában:

„mare autem... commovebatur, et murmur descendentis venti exaudiebatur"[99]

„A' tengör pedig... elsőben, mint a terhes aszszon bicegni, azután vajudni-is kezdött... Megeredtek az-után (mint-ha kártékon magzatjait ki-elötte vólna) a' kegyetlen fuvalmak."[100]

íme, éppen a hozzátoldás az idézet érdekessége. Erősen kérdéses, vajjon a „bicegni" és vajúdni kezdő tengerre vonatkozó hasonlat a Dugonics eredeti invenciója-e (már csak azért is, mert tengert ő nem is látott a saját szemével), de maga a hasonlat, bizarrsága ellenére is igen találó, s értékét még emeli a rendkívül ügyes kapcsolat, mely a további fejleménnyel, a szél keletkezésével összefűzi.[101]

Dugonics írói egyénisége rányomta bélyegét ortografiájára is, tehát a helyesírás ő nála a stílusnak egyik vetülete. Helyesírása több tekintetben egyéni jellegű, melyet hosszas meggondolás árán alakított ki magának, ezért büszke is rá s feltalálói jogát még a késői utókorral szemben is mintegy szabadalmaztatni igyekszik. Abban a hitben tetszeleg magának, hogy történeti regényeiben ő *korhű* stílust és helyesírást teremtett.

„Olyan szavakkal élek, és ezen szavaknak olyan ki-ejtésseket foglalom írásomban, melyekkel kacagányos Scitáink ré-

---

95 U. o. 3 kiad. I. 21.
96 U. o. 3. kiad. I. 26.
97 *Jólánka* I. 748.
98 U. o. II. 348.
99 Heliodori *Aethiopica*. Lugduni 1611. 255.
100 *A szerecsenek* I. 407.
101 Érdekes, hogy a tenger *domború* felszíne egy modern francia szépprózaírónak, Maupassantnak is az asszonyi hasat juttatja eszébe (*Egy élet* 1912. 53.) Ebből a szempontból Dugonics hasonlata kétszeresen (!) igaz, de minden vaskossága mellett is ártatlan; a naív természetesség túlsága, — a Maupassant hasonlata ellenben erotikus képzettársítás célját szolgálja.

genten beszéllettenek... Esedezem a magyar emberek előtt: hogy, ha hólttom után... vagy a Szerecseneket, vagy ezt a Jólánkát újra ki-nyomtattatni méltónak lenni ítélik; ezen írásomnak módgyát meg-ne változtassák..."[102]

De mindez csak jóhiszemű önáltatás. Dugonics a helyesírás elvi alapjait is tudákos pedantériával igyekszik lerakni. Némelyik elve józan meggondolásból ered, de gyakoribb eset az, hogy naív működvelői ötletekre épít. Helyesírási elméletének legegészségesebb része az egyszerűségre való törekvés. A *c* betű mellől elhagyja későbbi műveiben a *z*-t; a *Jólánkában* pedig hibáztatja, hogy néhány mássalhangzónkat két-két betűvel tudjuk csak leírni, pedig minden hangra *egy* külön jegyünknek kellene lenni.

„Ugyan (kérlek!) nem okosabban cselekedne a Német is, ha ezt a szavat schik, így írná ki magyarosan: sik. Nem kellene néki három sch-bötűket venni..."[103]

De már az a mód, ahogyan az „El-ipszilonyosok" elleni haragba belelovalja magát s így ír: *Szeméj, Guzsaj, Kiráj, Erdéj* stb., — Dugonics makacs tudákosságának egyik ellenszenves megnyilvánulása.

Első munkájában néhol a fonétikus helyesírást szinte a végletekig alkalmazza: *ronygyos*,[104] *gyönygy*,[105] de aztán egyre inkább a másik végletbe tereli tudákos hajlama: a szó eredetének — persze többnyire nevetségesen téves — megjelöléséhez: *vér-ejték, vak-undok* s más efféle, továbbá: *látd* (= lásd, ládd), '„jobb lábjokkal hasjokra hányták a' követseket".[106] A *hátha* szót így írja: *„Hát? Ha..."* — A határozói mondatrészt zárójelbe szereti tenni, a kettőspont használatában nem ismer mértéket, némely beszédrészt, főként a népek és országok neveit nagy kezdőbetűvel írja, a mondat egyikmásik tagjának aláhúzása terén jobb ügyhöz méltó buzgalmat fejt ki; az egy szólam keretébe tartozó szókat összekötő jellel is egymáshoz fűzi: „ezen sok-szerencsétlenségek-közöttforgott drága Kis-aszszonnak"[107] — és így tovább.

Végeredményben mégis nagy érdeme Dugonicsnak, hogy ő is segített belevinni a köztudatba a helyesírás szempontjának fontosságát. Helyesírási rendszere sok tekintetben téves elveken épült, de legalább elveken; nyelvi önismeretünk

---

102 *Jólánka* I. 44.

103 U. o. I. 10.

104 *Trója veszedelme* 93.

105 U. o. 90 (s még öt más helyen).

106 *A gyapjas vitézek* II 397. — Ugyanitt egyhelyt (II. 278.) azt írja Dugonics, hogy a kolkisiak csak cifrasságként hordozták a fegyvert „oldalokjon", — bizonyára „oldaljokon" helyett.

107 *A szerecsenek* I. k. IV I.

tudatosodásának egyik jelentős lépcsője Dugonics lelkes meggyőződéstől áthatott írói munkássága.

* * *

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első negyedét magába foglaló korszak irodalmi életnyilvánulásait két egymással szemben álló tábor tömörülésévé és csatározásává szokás megegyszerűsíteni. A két tábor közötti surlódás többféle ok eredménye volt, köztük az egyik legdöntőbb fontosságú: az ízlés, melynek ilyen vagy olyan kialakulásában a sokféle ok mindegyike játszott kisebb-nagyobb szerepet.

Az egyik tábor ízlésének diktátori hajlamú vezére, fáradhatatlan harcosa és irányítója Kazinczy Ferenc. A másik tábornak nincs ilyen mindenkitől elismert feje, irányító tekintélye. De ha ilyen nincs is, felvethetjük azt a kérdést: ki az, akinek sokféle forrásból összeszűrődött s egyéniségformáló tényezővé vált, ösztönös ízlése a legnyilvánvalóbb ellentétet mutatja a Kazinczyéval? Ez a nyilvánvaló, ösztönös, természetszerű, kényszerű ízlésbeli ellentét, mint a polaritás egyik sarka, történeti jelentőséget nyer, mintegy Kazinczy szerepének megítéléséhez az egyensúly-mérő eszközt adja meg.

Ezt az írót Dugonics Andrásban kell látnunk, akiről Szerb Antal is azt mondja: „a felújulás történetében voltakép Kazinczy mellett kellene őt említeni".[108]

Kazinczy főcélja a stílszerűség, Dugonicsé a magyarosság. Amaz a stílszerűség nevében gyakran vét a magyarosság ellen, Dugonics a magyarosság nevében minduntalan vét a stílszerűség ellen. Ez a megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy Kazinczy és Dugonics erőszakosságra is kész nyelvkezelésükkel legalább a főcéljukat csakugyan mindig el is érik. Dehogy érik el mindig! Kazinczy stílszerűségre való törekvését egyik-másik tárgykörben és hangnemben gyakran túlzottnak vagy egészen elhibázottnak érezzük (és érezte sok komoly tudású és fogékony ízlésű kortársa is), az meg éppen nyilvánvaló, hogy Dugonics műveiben durva magyartalanságok is előfordulnak. Írói működésüknek programmszerű főtörekvését mégis az említett kettősség állítja szembe egymással.

Körülbelül ugyanez a kettősség, ugyanez az ellentét válik szemléletessé köztük egy másik szemszögből nézve is. Kazinczy a legkülönfélébb stílus-árnyalatok és hangnemek megszólaltatásával kísérletezik, de azért meglehetősen tisztában van affelől, hogy mihez ért legjobban; ízlése, hajlama az ünnepélyesen választékos és a lágyan érzelmes előadásmódhoz vonja, ezért tervszerűen olyan mintákat követ, olyan témákat választ,

---

108 *Magyar preromantika.* Minerva 1929. 62. l.

amelyek illenek az ő egyéni ízléséhez és hajlamához ;[109] mikor néha, kivételképpen, az alantasabb, parlagibb életviszonyok szótárához nyúl (pl. Moliére két bohózatának fordításában), olyankor talán a rendesnél is nagyobb művészi tudatossággal alkalmaz egy olyan stílus-fajt, melyre ő a maga finomult ízlésének magaslatáról fölényes mosollyal tekint le („Legalább azt nyerem vele, hogy a Debreceni Hentesek, Szappanosok és Sulyomkofák... reám ismernek, hogy én is magyar vagyok".[110]) Dugonicsot ízlése és hajlama a magyar n é p eszejárásának és beszédmódjának tanulmányozására serkentette, hosszú, tervszerű megfigyelései ezen a téren sok értékes ismeretre el is juttatták, de úgyszólván semmi érzéke sem volt annak a megítéléséhez, sőt megsejtéséhez sem, hogy az emlékezetében felhalmozódott lélektani és főkép stiláris különlegességeket, a magyar alföldi néplélek és népnyelv kincseit miként lehetne irodalmilag úgy felhasználni, hogy a magukban véve értékes elemek csakugyan művészi sikerrel érvényesülhessenek.

Kazinczy érzelmes idealizmusával ellentétben Dugonics látás- és kifejezésmódját valami ösztönszerű vaskos józanság, nyers egészségű realizmus és komikai paraszt-ötletesség jellemzi ; mindezt hatásosan értékesíthette volna pl. a Gvadányi-féle témák és műformák körében, de Dugonicsból éppen az ilyesmik helyes megválasztásához szükséges érzék hiányzott legjobban. Ennek a fogyatkozásának köszönhette életében a hozzá hasonló lelki színvonalú olvasóközönség lelkes tapsait, s e miatt fordult el tőle az utókor érdeklődése egy évszázadon át annyira, hogy még a kínálkozó tanulságok levonására sem érdemesítette műveit.

---

109 Például : „Youngot fordítani nem szándékozom. Poétai érdemeit tisztelem : de gondolkozásom az ő gondolkozásával sok helyen nem eggyezik ; ezenn felül pedig hypochondriás declamatióji hamar el-úntatnak..." Magyar Múzeum. I. köt. 102. l.

110 *Kazinczy Lev.* II. 421.

A M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA

OSZK

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM TANÁRKÉPZŐ INTÉZETÉNEK DOLGOZATAI

ACTA INSTITUTI PAEDAGOGICI COLLEGII DEBRECINIENSIS

Szerkeszti: DR. ZSIGMOND FERENC

EDDIG MEGJELENT DOLGOZATOK:

(Bisher erschienene Arbeiten):

1. VARGA ZOLTÁN: *Debrecen az orosz megszállás alatt.* Sárospatak. 1930.
2. KOVÁCS ERNŐ: *Kölcsey Ferenc klasszikus műveltsége.* Hódmezővásárhely. 1931.
3. FAZEKAS JENŐ: *Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben.* Mit deutschem Résumé. Debrecen. 1932. (= A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának Kiadványai. V. köt. 3. sz.)
4. MAGYAR ZOLTÁN: *A magyarországi franciaság.* (Vie des mots francais en Hongrie) Debrecen. 1933. (= Francia Irodalmi és Nyelvtud. Dolgozatok a debreceni egyet. Francia Intézetéből. III. füzet.)
5. MOLNÁR PÁL: *Berczik Árpád.* Debrecen. 1933. (= Irodalomtörténeti Füzetek. 46.)
6. MÁTYÁS SÁNDOR: *Vargha Gyula.* Debrecen—Budapest. 1933. (= Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. tud. egyet. Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. I. füzet.)
7. NAGY ANDRÁS: *Oláh Gábor.* Debrecen—Budapest. 1933. (= Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. tud. egyet. Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából, II. füzet.)
8. BIRÓ JÁNOS: *Tolnai Lajos.* Debrecen—Budapest. 1933. (= Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. tud. egyet. Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. III. füzet.)
9. BÁCSY ERNŐ: *Die Urkundensprache in den Rheinlanden bis etwa 1500.* (A rajnai oklevélnyelv 1500-ig.) Debrecen. 1934. (= „Swemmel." Német Irodalmi és Nyelvtudományi Dolgozatok a debreceni tud. egyet. Német Szemináriumából és Nyelvatlasz Intézetéből. II. kötet 1. szám.
10. Dr. FAZEKAS JENŐ: *Pápay József nyelvészeti hagyatéka.* Debrecen. 1934, (= Különlenyomat a Debreceni Tisza István Tud. Társ. I. osztályának Kiadv. V. kötet 9. füzetéből.)
11. EMBER ERNŐ: *A magyar népszinmű története Tóth Ede fellépésétől a XIX. század végéig.* Debrecen. 1934. (= Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. tud. egyet. Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. IV. füzet.)
12. TÓTH KÁLMÁN: *Das Bikácser Deutschtum und seine Mundart.* (Beitrag zur ungarländischdeutschen Mundartforschung und Siedlungsgeschichte.) A bikácsi németség és tájszólása. Debrecen, 1934. (= „Swemmel." Német Irod. és Nyelvtud. Dolg. a debreceni tud. egyet. Német Szemináriumából és Nyelvatlasz Intézetéből II. kötet, 2. szám.)
13. PALLAS DEBRECINA. Dolgozatok a Debreceni Református Tanárképzőintézet tizéves fennállása alkalmából. Írták az intézet tagjai és tanárai. *Dr. Zsigmond Ferenc* irányitásával szerkesztették: *dr. Bácsy Ernő* és *dr. Fazekas Jenő.*
14. NÉMEDI LAJOS: *A németség magyar szemmel.* Debrecen, 1935. (= „Swemmel." Német Irod. és Nyelvtud. Dolg. a debreceni tud. egyet. Német Szemináriumából és Nyelvatlasz Intézetéből. II. kötet. 3. szám.)
15. VETÉSSY GÉZA: *Antik eposzi hagyományok* Vörösmarty Mihály kisebb eposzaiban, különös tekintettel Vergilius Aeneisére. Debrecen, 1935. (= Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Görög-latin Philologiai Szemináriumából. II. füzet.)